

ÜÇ EFENDİLERİN NANKİNG ve DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ MÜCADELELERİ

Emin KIRKIL*
Tekin TUNCER**

ÖZ

Üç Efendiler, Doğu Türkistan milli mücadele hayatının önemli şahsiyetleridir. Bu kişiler uzun yıllar vatanlarından uzakta Doğu Türkistan davası için mücadele etmiştir. Milliyetçi bir çizgi izleyen bu kişiler Çinli valiler tarafından engellenmiş ve vatanlarına girmelerine izin verilmemiştir. Ancak mücadele önderleri olan Üç Efendiler, davanın sadece vatan topraklarında yapılmayacağını bunu her yerde olabileceğini göstermiş örnek kişilerdir. Bu doğrultuda Nanking'de başlayan mücadele hayatları, Doğu Türkistan'da devam etmiş ve nihayetinde bir kısmı anavatan topraklarını tamamen terk ederek göç etmek zorunda kalmışlardır. Üç Efendilerin Çin'de ve Doğu Türkistan'da yaptığı mücadelelerini biz de bu yazımızla ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Mücadele, Üç Efendi, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin, Mesut Sabri Baykozi, Komünist, Göç.

THE STRUGGLES OF THREE MASTERS IN NANKING AND EAST TURKESTAN ABSTRACT

Three Masters are important figures of the national struggle of East Turkestan. These people fought for the cause of their homeland, East Turkestan, far many years. These people, who embraced a nationalist worldview, were burdened by the Chinese governors and expelled from their homeland. However, the leaders of this movement, The Three Masters are the pacemakers who proved that the fight can be fought not only within the national borders. Within this context their struggle began in Nanking, continued in East Turkestan and at some point some of them were forced to migrate and to leave their Motherland for good. Therefore this paper aims to reveal the struggles of the Three Masters in the East Turkestan and in China.

Key Words: East Turkestan, Fight, Three Master, Mehmet Emin Bugra, Isa Yusuf Alptekin, Communist, Migration.

*Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü, emin.kirkil@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9753-2120

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, tekintuncer@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3985-8341

İSA YUSUF ALPTEKİN VE ARKADAŞLARININ NANKİNG ve DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ MÜCADELELERİ

Milliyetçi Çin Partisi, Ocak 1924'te sınırları dâhilinde yaşayan halkları kapsayacak bir genelge yayınlamıştır. Bu genelgeye göre Çin hudutları içinde yaşayan milletlerin kendi mukadderatlarını belirlemesine yönelik bazı hakların verilmesi kararı alınmıştır. Bu genelge yayınlanmış olmasına rağmen, Umumi valilerin yönetimi altında bulunan Doğu Türkistan'da uygulamaya konulmamıştır. Doğu Türkistan'da yaşayan halk ise bu iki yüzlü siyaset karşısında 1931 yılında Kumul Ayaklanması ile tepkilerini ortaya koyarak kendi geleceklerini belirlemek istemişlerdir. Ancak isyanın başlamasından kısa bir süre sonra kendi çıkarlarının da zedeleneceğini hisseden Rusya'nın da verdiği destekle Çin yönetimi Kumul Ayaklanmasını bastırmıştır. Bu durum karşısında bir şeyler yapılması gerektiğini düşünen Doğu Türkistanlı milliyetçi aydınlar, Çin'in sadece ayaklanmaları bastırarak bu sorunu halledemeyeceğini dile getirmeye başlamışlardır. Doğu Türkistan'da isyanları önlemenin yolunun Milliyetçi Çin Partisi'nin programında yer alan, her milletin kendi geleceğini tayin etme vaadini yerine getirilmesinden geçtiğini dillendirmeye başlamışlardır. Buna rağmen dönemin Doğu Türkistan Valisi Chin Shu-ren, isyanı önlemek ve hâkimiyetini sağlamak için Ruslarla gizlice anlaşınca, Ekim 1932'de İsa Yusuf Alptekin, o dönem Çin'in başkenti olan Nanking'e gitmiştir¹.

İsa Yusuf Alptekin'in amacı Milliyetçi Çin Partisi'nin programında yer alan vaadi doğrultusunda Doğu Türkistan'a muhtariyet verilmesini sağlamak ve genel valinin Ruslarla imzaladığı antlaşmayı feshettirmektir. Bu yolla Rusya'nın Doğu Türkistan'ı istila etmesini önlemek istemiştir. İsa Yusuf Alptekin, bu fikrini Milliyetçi Çin Partisi Lideri Chan Kai-şek başta olmak üzere devlet adamlarına anlatmıştır. Bu görüşmelerinde, halk üzerinde uygulanan baskı ve kötü yönetimin Kumul Ayaklanmasına neden olduğunu, Çinli genel valinin isyanı bastırmak için Ruslarla anlaşacağını ve Rusların Doğu Türkistan'a müdahale eder duruma geldiğini iletmiştir. Genel valinin Ruslarla yaptığı antlaşmanın Ruslara geniş imtiyazlar verdiğini ve

¹ İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin-1*, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları, Haz. Ömer Kul, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s.218-228; Forbes, bu gidiş tarihini Ağustos 1932 olarak belirtmektedir. Andrew D.W. Forbes, *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*, Çev. Enver Can, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, Münih 1990, s.447.

bunun Doğu Türkistan'da bir Rus hâkimiyetine² neden olacağını söyleyerek, bunu önlemek için Doğu Türkistan'a ilk etapta muhtariyet verilmesini savunmasına rağmen Doğu Türkistan'da olup bitenlerden habersiz Çin yönetimi, İsa Yusuf Alptekin ve Mesur Sabri Baykozi'nin bu talebini kabul etmemiştir³.

İsa Yusuf Alptekin'in Rusya'yı doğrudan karşısına alan bir politika içine girmesi sebebiyle Kumul Ayaklanmasının bastırılması sonrası yönetimi ele geçiren Rus varlığı, İsa Yusuf Alptekin'in uzun yıllar Doğu Türkistan'a girememesine neden olmuştur. Ancak bu dönemde de boş durmayan İsa Yusuf Alptekin ve dava arkadaşları "Türkistan Avazı", "Tıyanşan" ve "Altay" isimli Çince ve Türkçe neşriyatlar çıkartarak, Doğu Türkistan davasına hizmet etmeye devam etmiştir⁴.

İsa Yusuf Alptekin'in bu mücadelesine daha sonra Mesut Sabri Baykozi ve Mehmet Emin Buğra'da katılmışlardır⁵. Türkiye'de tıp eğitimi alan Mesut Sabri Baykozi İli'nin Rus kontrolüne geçmesi sonrasında 1934 yılında Hindistan üzerinden Çin'e ulaşmıştır. Hoten Ayaklanmasının önderi olan Mehmet Emin Buğra, 1934 yılında ilk önce Afganistan'a daha sonra ise 1942 yılında Çin'e giderek Doğu Türkistan davası noktasında Çin'in merkezinde mücadelelerine devam etmiştir. "Üç Efendiler"⁶ olarak adlandırılan bu kişiler, Çin'in ilk anayasa çalışmaları dönemde, Doğu Türkistan'a muhtariyet verilmesi ve bölgenin Sinkiang yerine Doğu Türkistan olarak resmen

² Sheng Shih-tsai artık ülkeyi Sovyet müsteşarlar ve polisleri kontrolünde yönetmiştir. A. A. Whiting, "Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49", Sinkiang: Pawn or Pivot, Haz. A. S. Whiting-Sheng Shih-ts'ai, Michigan UP, East Lansing 1958, s.69.

³ Alptekin, *a.g.e.*, s.282.

⁴ Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu, Güven Basımevi*, İstanbul 1952, s.55; Alptekin, *a.g.e.*, s.262-263. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, neşriyat hayatının önemini bildikleri için Türkiye'ye geldikten sonra da devam ettirmişlerdir. Bu doğrultuda 1953 yılında "Türkistan" dergisini, 1954 yılında ise "Türkistan Sesi" dergisini çıkartmışlardır. Bkz. Tekin Tuncer, "Mehmet Emin Buğra'nın Mektuplarında Türkistan Sesi Dergisinin Çıkartılması Süreci", Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. 17/2, Kış 2017, s. 52.

⁵ Buğra, *a.g.e.*, s.55; Abdullah Bakır, *Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.67; Alptekin, *a.g.e.*, s.427; Forbes, *a.g.e.*, s.459-460.

⁶ Hızırбек Gayretullah, "Üç Efendi" tabirini kabul etmeyerek bunların içine Canımhan Hacı'nın da alınıp "Dört Efendiler" denilmesini savunmuştur. Hızırбек Gayretullah, *Uzamlara Balam*, Toker Yayınları, İstanbul 2009, s.71; Ancak bu tabire başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız gibi görüştüğümüz Uygur ve Kazak asıllı insanlarda bu tabiri kabul etmemişlerdir.

adlandırılması için tüm gayretleri ile mücadele etmelerine rağmen bu isteklerini kabul ettirememişlerdir⁷.

İsa Yusuf Bey'in 1932, Mesut Sabri Baykozi'nin 1934, Mehmet Emin Buğra'nın 1942 yıllarında Çin'de yapmaya başladıkları çalışmalar, 1945 yılına kadar sürmüştür. 1945 yılına kadar Rus tehdidi ve Çin'in bu üç milliyetçinin Doğu Türkistan'a gitmelerini engellemeleri sebebiyle burada kaldıktan sonra İli İhtilâli sonrası Doğu Türkistan'daki yumuşama bu üç liderin yeniden anavatanlarına dönmesinin yolunu açmıştır⁸. Memleketlerine dönmeleri sonrasında halkın derin sevgisi ile karşılaşan bu üç lider, Çin'in merkezinde yürüttükleri davalarını bu defa da anavatanlarında sürdürme şansı elde etmişlerdir. Bu doğrultuda halkı bilinçlendirmek ve milli bilinci canlı tutmak için Temmuz 1946 yılında müdürlüğünü İsa Yusuf Alptekin'in, başyazarlığını Mehmet Emin Buğra'nın yaptığı Altay Neşriyat Evi açılmıştır⁹. Bu neşriyat evinin açılması, o dönemin şartları içinde hem çok zor hem de büyük bir olaydır. Halkın fikir ve kültür olarak canlı tutulmasının yanında Rus ve Çin karşıtı bir politika izleyerek milliyetçi bir çizgide yayın yapmak o dönemin şartlarında çok zor olmasına rağmen bunu göze alarak yayın hayatlarını devam ettirmişlerdir. Yine bu dönemin sıkıntılarında bir diğeri de halkın kendi içinde de parçalanmış olmasıdır. Halkın içinde Çin taraftarları olduğu gibi Rus taraftarları da vardır. İsa Yusuf Alptekin ve arkadaşlarının bu ikisini de reddeden bir politika içinde olmaları, işlerini biraz daha zor hale getirmiştir. Çin ve Rusya ile mücadele etmek çok zor bir durum iken Türklerin içinde Çin ve Rus sempatzanı kişilerin olması aynı kandan ve soydan olanlarla da mücadeleyi gerektirmiştir ki bu çok zor bir durum oluşturmuştur.

⁷ Bakır, *a.g.e.*, s.67-72; Hacı Yakup Anat, *Hayatım ve Mücadelem*, Haz. Soner Yalçın, Özkan Matbaacılık, Ankara 2003, s.46-48; Tekin Tuncer, *1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2015, s.155-156.

⁸ Alptekin, *a.g.e.*, s.447; Bakır, *a.g.e.*, s.77; Buğra, *a.g.e.*, s.59; Amaç Karahoca, *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*, Fakülte Matbaası, İstanbul 1960, s.25; F. Aubin, *İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d'Islam*, L'Islam de la seconde expansion, Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques, Paris 1981, s.11; Tekin Tuncer, *Doğu Türkistan Yönetiminde Çin-Sovyet Çekişmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi, S. 54, Mart-Nisan 2016, s. 1062.

⁹ Alptekin, *a.g.e.*, s.469-470; Bakır, *a.g.e.*, s.83; Buğra, *a.g.e.*, s.60; Anat, *a.g.e.*, s.63-70; Tuncer, *a.g.t.*, s. 156; Kazım Gültepe, *Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-II*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.119, Kasım 1996, s.56; Kemal Çapraz-Giray Saynur Altuğ, *Ulu Mücahitlerimiz: İsa Yusuf Alptekin ve Müstecip Ülküsal*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 1995, S.98, s.52.

Üç Efendilerin Nanking ve Doğu Türkistan'daki Mücadeleleri

Üç Efendilerin Doğu Türkistan'a geldikleri dönemde Rus yanlısı Ahmetcan Kasimî ve arkadaşları iş başında idiler. Rus yanlısı bu karma hükümet, her geçen gün etkinliğini artırıp Çin'in etkinliği azalınca Merkezi Çin Hükümeti, gidişatın Doğu Türkistan'daki Çin hâkimiyetinin bitmesi anlamına geldiğini hissedince, bu duruma müdahale etme lüzumunu hissetmiştir¹⁰. İşte bu nedenle Merkezi Çin Hükümeti 1 Haziran 1947'de karma hükümeti görevden alarak, yönetimi milliyetçilere bırakmıştır. Mesut Sabri Baykozi genel valilik görevine, Mehmet Emin Buğra Tamirat Bakanlığına, İsa Yusuf Alptekin ise genel sekreterlik görevine getirilmiştir¹¹. Bunun üzerine Ruslar, karma hükümette görev alan Rus yanlısı Ahmetcan Kasimî ve arkadaşlarını İli'ye geri çağırılmış ve yeni hükümete yönelik bir nevi protesto hareketi içine girmişlerdir¹².

Bu hükümet değişikliği doğal olarak Rusların aleyhinedir. Çünkü Ruslar hayata geçirmeyi düşündükleri Doğu Türkistan'ı ele geçirme emellerine bu durum yüzünden ulaşamamışlardır. Milliyetçilerin iş başına geçmesi halkta büyük memnuniyet yarattığı gibi halk içindeki Çin ve Rus sempaticileri de yavaş yavaş

¹⁰ Tuncer, "Doğu Türkistan Yönetiminde Çin Sovyet Çekişmesi", s. 1055-1056

¹¹ Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin gerçek birer Uygur Milliyetçileriydiler ve Sovyetlerin de iddia ettiği gibi birer Milliyetçi Çin Hükümeti kuklası değildiler. Fakat her ikisi de Sinkiang'ın özgürlüğünün her geçen gün daha da mümkün olmadığını fark edince, Sovyetler Birliği'nden ziyade Çin dâhilinde bir otonomiye tercih ettiler. A. D. Barnett, *China on the Eve of the Communist Takeover*, Thames&Hudson, London 1963, s.256-257, 272-273; Milliyetçi yazarlar tarafından Uygur vatanseverleri olarak kabul edilirler. Baymirza Hayit, Türkistan, Rusya ile Çin Arasında, Otağ Yayınları, İstanbul 1975, s.330; Muhammed Said İsmâil-Muhammed Aziz İsmâil, "Moslems in the Soviet Union China", JPRS, S.3936, 19 Eylül 1960, s.29; Fakat Lattimore onları kendileri için öz yönetim talep eden Pan-Türkçü olarak eleştirir. O. Lattimore, *Pivot of Asia, Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China*, Little, Brown&Co., Boston 1950, s.112-114. Jack Chen bile uzun süredir bölgede olan faaliyetlerinden dolayı Mehmet Emin Buğra'nın Mesut Sabri'den daha büyük bir popülaritesi olduğunu söylemiştir. J. Chen, *The Sinkiang Story*, Macmillan, New York 1977, s.251. Ömer Kul ve Tekin Tuncer, komünistlerin baskısından kaçarak Keşmir'e iltica eden Doğu Türkistan'ın eski Genel Vali Yardımcısı Mehmet Emin Buğra ve eski Genel Sekreteri İsa Yusuf Alptekin'in Hindistan ve Pakistan'a göç edenlerin Türkiye'ye iskânlı göçmen olarak yerleştirilmeleri için Türkiye'ye gelip faaliyette bulduklarını belirtmektedirler. Ömer Kul-Tekin Tuncer, "XX. Asırda Doğu Türkistan'da Göçler", *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2015, s. 221.

¹² 26 Ağustos'ta ise Ahmetcan Kasimî başta olmak üzere İli Bölgesi'nin vekillerinin tamamı Urumçi'yi terk ederek Gulca'ya gider. Lattimore, *a.g.e.*, s.98; Aubin, Mehmet Emin Buğra'yı Gulca grubunun bir bakanı olarak göstererek hata etmiştir. Aubin, *a.g.m.*, s.11; Sovyet taraftarı Gulca vekillerinin adamları sokaklarda Baykozi aleyhine bildiriler dağıtmışlardır. Lattimore, *a.g.e.*, s.97.

unutulmaya başlanmıştır. Aslında halkın özellikle Rus sempatzanı olmalarında en önemli sebep, Çin'in uyguladığı zulüm politikasıdır. Çin zulmünden kurtulmak isteyen halk Rusları bir kurtarıcı olarak görmüştür. Ancak milliyetçilerin iktidara gelmesi sonrası Rus sempatzanı denilen kesimler de milliyetçilere yakınlık göstermeye başlamıştır¹³.

Yeni Hükümetin ilk icraatı eğitim sahasında olmuştur. Yıllardan beri politikaya alet edilmiş olan ve genç beyinlerin yıkanmasına hizmet eden eğitim kurumlarının yeniden dizayn edilebilmesi için harekete geçerek Türkçe eğitimi ve milliyetçi doktrini esas alan yeni bir eğitim modeline geçilmiştir. İdari alanda da eski hükümet döneminde kalan, Rus yanlısı çizgiye hizmet eden vali ve kaymakamların yerine milli kadrolar atanmıştır¹⁴. Bu sayede kısa sürede milliyetçi bir hükümet profili çizen bir devlet hâline gelinmiş, bu durum en fazla Rusları rahatsız etmeye başlamıştır. Bunun için Rusya, Alma Atı ve Taşkent Radyolarında Mesut Sabri Baykozi ve İsa Yusuf Alptekin'i emperyalist ve Pantürkist olmakla itham eden yayınlar yapmaya başlamıştır¹⁵. İdeolojik olarak milliyetçi çizgide olan Çin yönetimi de yeni hükümetin politikalarından rahatsızlık duymaya başlamıştır. Hatta 1948 yılında Çin silahlı kuvvetleri komutanı bu yeni hükümetin izlediği siyasetin Ruslardan daha tehlikeli olduğuna dair bir beyanat yayınlamış ve arkasından Çin'in Doğu Türkistan'da kurulan yeni hükümete karşı tavrı değişmeye başlamıştır.

Milliyetçi Çin Hükümeti, bir taraftan Doğu Türkistan'daki Milliyetçi Hükümeti etkisiz hale getirmek için çareler ararken; diğer taraftan her geçen gün ilerleyen Komünist Çinlilerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Kansu ve Kokonor Eyaletlerine doğru ilerleyen komünistler, Doğu Türkistan sınırına dayanmışlardır. Durumdan istifade ederek, Rusya'nın Doğu Türkistan'a müdahale etmesinden çekinen Çin Merkezi Hükümeti, bu gelişmeyi bahane ederek Mesut Sabri Baykozi ve hükümetini görevden almıştır. 17 Temmuz 1948'de Mesut Sabri Baykozi'nin yerine Burhan Şehidî, yardımcılığına ise Mehmet Emin Buğra getirilmiştir¹⁶.

¹³ Buğra, *a.g.e.*, s.62.

¹⁴ Alptekin, *a.g.e.*, s.521-524.

¹⁵ Lattimore, *a.g.e.*, s.112-14.

¹⁶ Baymirza Hayit, "Doğu Türkistan'ın Türk Dünyası'ndaki Önemi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.145, Ocak 1999, s.38; Mesut Sabri Baykozi'ye İran'daki Çin Büyükelçiliği teklif edilmiştir. Fakat o, Çin'de kalmayı tercih etmiştir. Baykozi, Komünist otoritelerce 5 Nisan 1951'de tutuklanmış ve Mart 1952'de hapisteyken ölmüştür. H. L.

Üç Efendilerin Nanking ve Doğu Türkistan'daki Mücadeleleri

Göreve geldikten sonra hem Çin hem de Rusya ile sıkı ilişkiler kuran Burhan Şehidi, Çin makamlarının isteklerini yerine getirdiği gibi Rus Konsolosu ile de sık sık bir araya gelerek onun fikirlerini de almıştır¹⁷. Çift taraflı siyaset izleyen bir politikacının yanında Mehmet Emin Buğra gibi bir milliyetçinin olması ilginç gibi görünse de onun bu görevi kabul etmesinde İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri Baykozi'nin fikirleri etkili olmuştur. Bu kişilerle yaptığı görüşmeler sonrası vali yardımcılığı görevini kabul etmiştir.¹⁸

Burhan Şehidi göreve geldikten sonra başkomutanlık görevini yürüten Shung Hsi-lien'i görevden alarak yerine Tao Chi-yüeh'i getirmiştir¹⁹. Ayrıca bu dönemin en sıkıntılı olaylarından biri de Rusya ile olan ticaret ilişkilerinin çok az olması sebebiyle ekonomik sıkıntı yaşanıyor olmasıdır. Bu durum Rusları daha çok rahatsız etmiştir. Bundan dolayı 1949 yılında Rusya, Çin ile bir ticaret antlaşması yapmak istediğini bildirince içinde Mehmet Emin Buğra'nın da bulunduğu bir heyet 10 Şubat 1949'da ticaret antlaşması için Rusya ile görüşmelere başlamıştır. Bu ticaret antlaşmasının Doğu Türkistan'ın ekonomik hayatı için tehlikeli olduğunu Mehmet Emin Buğra dile getirmişse de bu antlaşma 12 Nisan 1949'da bazı değişikliklerle kabul edilmiştir²⁰.

Doğu Türkistan'da bunlar yaşanırken Komünist Çin kuvvetleri Mayıs 1949 yılında Shan-shi eyaletini işgal etmiş ve Kansu'yu tehdit etmeye başlamıştır. Bu önemli gelişme sonrası Burhan Şehidi'nin başkomutanlık görevine getirdiği Tao Chi-yüeh, önceden anlaştığı komünistlerin Doğu Türkistan'a girmesinin önünü açmıştır. Eylül 1949'da Komünist Çinliler, hiçbir direnişle karşılaşmadan Doğu Türkistan'a girmişlerdir²¹. Bu duruma karşı çıkan bazı Çinli generaller,

Boorman-R.C.Howard, *Biographical Dictionary of Republican China*, C.I, Columbia UP, New York 1967, s.4; Hayit, *a.g.e.*, s.331.

¹⁷ Buğra, *a.g.e.*, s.62-63.

¹⁸ İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra'ya yardımcılık görevinin teklif edilmesinden sonra bu görevi kabul etme noktasında tereddüt geçirdiğini görmüş ve bu görevle ilgili olarak: "...Hükümetten, üç milliyetçi birden ayrılmasın. Hükümete getirdiğimiz çok milliyetçiler var. Onların korunması, himayesi lazımdır. Sizin himayenize ihtiyaçları var. Ben başkan yardımcılığı kabul edersem, kardeşlerim kırılacak mı, gönülleri kalacak mı demeyin. En önemli mesele, böyle önemli bir mevkie gelmek suretiyle, bizim yürüttüğümüz icraatı yürütmeye, milliyetçileri muhafaza ve müdafaa etmeye gayret etmenizdir." Diyerek Mehmet Emin Buğra'yı rahatlatmıştır. Alptekin, *a.g.e.*, s.536.

¹⁹ Forbes, *a.g.e.*, s.468.

²⁰ Buğra, *a.g.e.*, s.64-65; Bakır, *a.g.e.*, s.88.

²¹ Whiting, *a.g.m.*, s.117-118; D. H. McMillen, *Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977*, Colorado&Folkestone, Weatviev 1979, s.24; Karahoca, *a.g.e.*,

İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra'ya yakınlaşmak zorunda kalmışlardır²². Generaller içinde en önemlisi olan ve İsa Yusuf Alptekin ile Mehmet Emin Buğra'ya destek veren ise Ma Chin-shan olmuştur. Böylece yeni oluşuma karşı silahlı direniş başlamıştır. 10 Ağustos 1949'da Urumçi Başkonsolosu Aleksander Sevilof, Komünist Çin'in Doğu Türkistan'daki başkomutanı Tao Chi-yüeh ve Burhan Şehidî'ye bütün generallerin teslim olması yolunda bir muhtıra vermiştir. Bu gelişme sonrası Ma Chin-shan, kendisine bağlı kuvvetleri teslim ederek, Doğu Türkistan'ı terk etse de İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra, komünistlere teslim olmayı kabul etmemişlerdir²³.

İli İhtilâlcilerinin akıbetlerine gelince, bunlar komünist olmalarına rağmen Çin yönetimine karşı idiler. Rusya'nın Burhan Şehidî ile ticaret antlaşması sonrası ve yeni yönetimle yakın ilişkiler içine girmesi, İli İhtilâlcilerinin Ruslar tarafından ortadan kaldırılması ile sonuçlanmıştır. Sovyetler 26 Ağustos 1949'da bu kişilerin havayoluyla Çin'e gitmelerini istemiştir. Ancak bu uçağın daha sonra düştüğü ve bu uçakta bulunan Ahmetcan Kasimî, General İshakbek, Abdülkerim Abbasî, General Delilhan Şükürbay, Gazi Kerim, Abdülkerim İmin ve Ahmetcan Kasimî'nin kardeşi Osmancan Kasimî'nin öldüğü bildirilmiştir²⁴.

s.23; Hacı Yakup Anat, Doğu Türkistan'daki Kuomintang'ın askeri komutanı General Tao, Eyalet Hükümeti Başkanı Burhan Şehidî ve Üç Vilâyet temsilcisi Seyfettin Azizî ile birlikte hazırladıkları teslimiyetçi komplo sonucunda Komünist Çin Ordusu'nun Doğu Türkistan'ı tek kurşun atmadan ele geçirdiğini ifade etmektedir. Hacı Yakup Anat, "Safsatalara Cevap", *Doğu Türkistan*, S.183-184, İstanbul 1999, s.20.

²² İsa Yusuf Alptekin, *a.g.e.*, s.550-553; Bakır, *a.g.e.*, s.89.

²³ Buğra, *a.g.e.*, s.66; Bakır, *a.g.e.*, s.89.

²⁴ İklil Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti, 1944-1949*, TTKB, Ankara 1992, s.87; Bakır, *a.g.e.*, s.90; Whiting, *a.g.m.*, s.143; Hayit, *a.g.e.*, s.22; B. Davidson, *Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia*, Jonathan Cape, London 1957, s.132-133; McMillen, *a.g.e.*, s.24; J. T. Dreyer, "The Kazakhs in China", *Ethnic Conflict in International Relations*, New York 1977, s.155; O. E. Clubb, *China and Russia: The "Great Game"*, Columbia UP, New York 1971, s.371; Chen, *a.g.e.*, s.275; Karahoca, *a.g.e.*, s.25; Aslında bu kaza ile ilgili bir sürü tartışma ve kuşku vardır. Pekin bu haberi 4 ay sonra duyurmuştur. Bu bile kazayı şüpheli hale getiren önemli bir noktadır. Bazı batılı araştırmacılar Çin Komünist Partisi'nin bu kazadaki rolü hakkında cümleler sarf etmiştir. Ahmetcan Kasimî'nin torunu bu konuda, Çin Komünist Partisi'nin bilerek ve kasten Gulca liderlerini öldürdüğünü ifade etmiştir. "A Strained Type of Unity", FEER, Hong Kong 14 Eylül 1979, s.8-9; Kasimî ve arkadaşlarının ölümü ile ilgili eldeki kaynaklar yetersiz olduğu için halen bu kaza veya ölümler tam olarak izah edilememiştir. Ancak bu kişilerin ölümü Çin komünistlerinin işine gelmiştir. Çünkü bu kişiler Sovyet taraftarı oldukları için ölümleri Çinlilerin işine gelirken Sovyetler için ise bölgede siyasi çıkarları için bir darbe olmuştur; Miao Pu-sheng'e göre uçakta

Üç Efendilerin Nanking ve Doğu Türkistan'daki Mücadeleleri

Çin topraklarında hâkimiyeti tamamıyla ele geçiren Komünist Çin Hükümetine karşı silahlı bir mücadelenin yapılmasını Doğu Türkistan'ın felaketine yol açacağını düşünen milliyetçiler için artık hür dünyaya açılmaktan başka çare kalmamıştır. Bu nedenle İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra, Doğu Türkistan'ı terk etmeye karar vermişlerdir.

SONUÇ

Doğu Türkistan davasının önderleri olarak kabul edilen Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin Doğu Türkistan halkı tarafından *Üç Efendiler* olarak anılmaktadır.

Milliyetçi Çin Hükümeti kuruluş döneminde ilan ettiği genelge ile Çin hakimiyeti altında yaşayan bütün toplumlara kendi mukadderatlarına sahip çıkma hakkını tanıyacağını duyurmuştu. Buna rağmen 1924 genelgesi Doğu Türkistan'da uygulanmayınca bölgede sıkıntılar ve tepkiler oluşmaya başladı. 1931 yılında meydana gelen ile bölge olaylarına Sovyet Rusya'da müdahil olunca olaylar devletler arası bir boyut kazanmış oldu.

Böyle bir ortamda Doğu Türkistan önderleri, başkent Nanking'de kendi toplumlarının problemlerini ve olası çözüm yollarını anlatma çabasına giriştiler. Onlara göre Doğu Türkistan ahalisinin sorunları 1924 genelgesi çerçevesinde bölgeye muhtariyet verilmesi ile çözülebilirdi. Bu amaçla Nanking'de devlet adamları ile bir dizi temaslarda bulunmuşlar ve seslerini daha etkili bir şekilde duyurmak için çeşitli neşriyat faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir.

İli İhtilali ve Ahmetcan Kasımı'nın Rus yanlısı politikaları, Çin Hükümetinin Doğu Türkistan yönetiminde *Üç Efendileri* değerlendirmesi sonucunu doğurdu. 1947 yılında yapılan düzenleme ile Mesut Sabri Baykozi Genel Vali, M. Emin Buğra Tamirat Bakanı, İsa Yusuf Alptekin de Genel Sekreter oldular. Böylece Doğu Türkistan'ın yönetimi, bölge ve bölgedeki Türk soylu toplulukların hakları mücadelesini yönlendiren bir kadronun eline geçmiş oldu. Ancak bu uzun sürmedi.

Bir yandan Doğu Türkistan'da etkin olmak isteyen Sovyet Rusya bölgedeki gelişmelere müdahil olmuş öte yandan Çin'de kontrolü sağlayan komünist yönetim Doğu Türkistan'ı işgal edince *Üç Efendiler* için yurtlarında kalma şansı ortadan kalkmış oldu. Onlar da

toplam 17 kişi bulunmaktaydı. Miao Pu-sheng-Ma Ping-yen-Li-sheng, Lishi shang de Xinjiang, (y.y.), Urumçi 2006, s.435.

gurbette mücadele kararını alarak Doğu Türkistan'dan ayrılmak zorunda kaldılar.

KAYNAKÇA

- "A Strained Type of Unity". (1979, Eylül 14). *FEER*. Hong Kong.
- Anat, H. Y. (1999). "Safsatalara Cevap". *Doğu Türkistan*(183-184), 20-22.
- Anat, H. Y. (2003). *Hayatım ve Mücadelem*. (S. Yalçın, Dü.) Ankara: Özkan Matbaacılık .
- Aubin, F. (1981). "İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d'Islam". *L'Islam de la seconde expansion, Paris 1981, Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques* (s. 25 pasage). içinde Paris: Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques.
- Bakır, A. (2005). *Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi ve Mehmet Emin Buğra*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- Barnett, A. D. (1963). *China on the Eve of the Communist Takeover*. London: Thames & Hudson.
- Boorman, H. L., & Howard, R. C. (1967). *Biographical Dictionary of Republican China* (Cilt I). New York.
- Buğra, M. E. (1952). *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*. İstanbul: Güven Basımevi.
- Chen, J. (1977). *The Sinkiang Story*. New York: Macmillan.
- Clubb, O. E. (1971). *China and Russia: The "Great Game"*. New York: Columbia UP.
- Çapraz, K., & SaynurAltuğ, G. (1995, Şubat). "Ulu Mücahitlerimiz: İsa Yusuf Alptekin ve Müstecip Ülküsal". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*(98), 51-54.
- Davidson, B. (1957). *Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia*. London: Jonathan Cape.
- Dreyer, J. (1977). "The Kazakhs in China". *Ethnic Conflict in International Relations*, 146-177.
- Forbes, A. D. (1990). *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*. (E. Can, Çev.) Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- Gayretullah, H. (2009). *Uzaklara Balam*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gültepe, K. (1996, Kasım). "Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-II". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*(119), 50-57.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan: Rusya İle Çin Arasında*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Hayit, B. (1999, Ocak). "Doğu Türkistan'ın Türk Dünyası'ndaki Önemi". *Türk Dünyası Tarih Dergisi*(145), 36-39.

Üç Efendilerin Nanking ve Doğu Türkistan'daki Mücadeleleri

-
- İsmâil, M. S., & İsmâil, M. A. (1960, Eylül 19). "Moslems in the Soviet Union China". *JPRS*(3936).
- Karahoca, A. (1960). *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*. İstanbul: Fakülte Matbaası.
- Kul, Ö. (Dü.). (2010). *Esir Doğu Türkistan İçin-1, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kul, Ö., & Tuncer, T. (2015). "XX. Asırda Doğu Türkistan'da Göçler". N. Sariahmetoğlu, & İ. Kemaloğlu (Dü) içinde, *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç* (s. 193-231). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- Kurban, İ. (1992). *Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lattimore, O. (1950). *Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China*. Boston: Little, Brown & Co.
- McMillen, D. H. (1979). *Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977*. Westview: Colorado & Folkestone.
- Pu-sheng, M., Ping-yen, M., & Li-sheng. (2006). *Lishi shang de Xinjiang*. Urumçi.
- Tuncer, T. (2015). 1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye'ye Yapılan Göçler (Basılmamış Doktora Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncer, T. (2017). "Mehmet Emin Buğra'nın Mektuplarında Türkistan Sesi Dergisinin Çıkartılması Süreci". *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 51-76.
- Tuncer, T. (Mart-Nisan 2016). "Doğu Türkistan Yönetiminde Çin-Sovyet Çekişmesi". *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*(54), 1051-1067.
- Whiting, A. A. (1958). "Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49". S. Shih-ts'ai, & A. S. Whiting içinde, *Sinkiang: Pawn or Pivot* (s. 3-148). East Lansing: Michigan UP.

